

TA KNJIGA je plod večletnega razmisleka o preporodih, ki se po vsem videzu dogajajo v vseh velikih verskih tradicijah in ki v vse manjšem globaliziranem svetu, kjer so ljudje različnih konkurenčnih verstev primorani živeti tesno drug ob drugem, vnamajo izredno ostre družbene in politične konflikte. Medtem ko pričujoči uvod priznava, da je fundamentalizem v 21. stoletju postal dejstvo – ki je svojo najbolj spektakularno ponazoritev doživelo 11. septembra 2001 –, v njem poskušamo razvozlati nekatere od pomenov, povezanih s tem terminom, in to kljub njegovim očitnim slabostim.

Izraz fundamentalizem izvira iz zelo specifičnega teološkega okvira protestantske Amerike zgodnjega 20. stoletja, zato je njegova uporabnost onkraj te izvorne matrice milo rečeno problematična. A kot upam, da se bo pokazalo ob množici primerov in vzporednic, med militantnimi nauki ali fundamentalizmi različnih verskih tradicij vseeno obstajajo pomembne družinske podobnosti. Nemara teh primerov res ni mogoče povzeti v koherentno ideološko celoto, ki bi predstavljala alternativo tezi o triumfu liberalne demokracije, kot jo je podal Francis Fukuyama v svojem slovitem eseju *Konec zgodovine in poslednji človek* iz leta 1992. Toda menim, da so vsi skupaj pomemben simptom duhovnih distopij in disfunkcionalnih kulturnih razmerij, značilnih za svet v obdobju, ki ga nekateri sodobni komentatorji imenujejo »pozni kapitalizem«.

V času nastajanja te knjige je k njej prispevalo veliko ljudi, od študentov do prijateljev in kolegov. Študenti na Dartmouth

Collegeu, na Univerzi v Aberdeenu, na Kalifornijski univerzi v San Diegu in na Colorado Collegeu so mi s svojimi vprašanji in eseji pomagali osredotočiti misel. Akademski prijatelji in kolegi, med njimi pokojni Jim Thrower, pokojni Albert Hourani, Hans Penner, Gene Garthwaite, Philip Khoury, Arthur Droge, Robert Lee, Charles Tripp, Sami Zumbaida, Max Taylor, David Weddle, Ketil Volden, Efraim Inbar in Fred Halliday so spodbudili moje razmišljanje s povabili na konference, predavanja in seminarje. Vsem naštetim bi rad izrazil svojo hvaležnost, poleg tega pa še Martinu Martyju in Scottu Applebyju, ki sta me v letih 1990 in 1993 povabila na dva sestanka v okviru projekta Fundamentalism Project v Chicagu, ko sem se prvič začel zanimati za ta predmet in imel priložnost za srečanje in razgovor z raziskovalci z različnih področij in iz različnih držav.

Elfi Pallis je prijazno priskrbela del informacij o judovskem fundamentalizmu, ki jih je najti v 6. poglavju.

1. poglavje

Družinske podobnosti

»ČE VRŽEŠ JAJCE SKOZI OKNO AVTOBUSA,« je v 20. letih pisal slavni ameriški novinar H. L. Mencken, »dandanes skoraj kjerkoli v Združenih državah zadeneš fundamentalista.« »Fundamentalizem« je beseda, ki jo danes poznamo že vsi. Skoraj ne mine dan, da ne bi slišali o kakem terorističnem grozodejstvu, ki so ga tu ali tam po svetu zagrešili verski militantneži ali fundamentalisti. 7. julija 2005 je neki znanec na londonski podzemni železnici bral prav to knjigo, ko je eksplodiral bližnji vagon in je bilo ubitih na desetine potnikov, kar je bila najhujše teroristično grozodejstvo, ki se je kdaj zgodilo na britanskih tleh. Skupno je trem samomorilskih napadalcem – trem mladim britanskim muslimanom iz Leedsa – poleg sebe uspelo ubiti 53 ljudi, ranili pa so še stotine drugih, od katerih bodo mnogi ostali pohabljeni do konca življenja.

»Dejstvo, da sem v trenutku, ko je na vlaku eksplodirala bomba, bral tvojo knjigo, je po dogodku globoko vplivalo na moje misli o tej izkušnji, pa tudi na veliko drugega,« je pozneje v elektronski pošti zapisal Jonathan Williams, kustos v Britanskem muzeju.

Predvsem je bilo odločilno spoznanje, da ne glede na motiv, ki je te mladeniče pripravil, da so ubili sebe in poleg sebe še veliko preveč drugih ljudi, ključni okvir, znotraj katerega je treba iskati, da bi razumeli njihovo dejanje, ni »islam«, temveč neuspeh tradicionalne religije, da bi zaobjela modernost.

Posledično se je moj pogled na veliko stvari spremenil – na primer na izključne pretenzije po resnici, kot jih goji moja

lastna krščanska religija, s čimer se še zmeraj borim, pa tudi na obrobnejše zadeve, kot je denimo skrajno neokusna obsedenost anglikanske skupnosti z vprašanji spolne usmerjenosti.

Najbolj spektakularno fundamentalistično grozodejstvo med vsemi se je zgodilo, ko so islamistični borci, pripadniki mreže Al Kajda, katere titularni vodja je savdski disident Osama bin Laden, v samomorilski akciji ugrabili tri potniška letala. Ob strmoglavljenju letal v newyorški World Trade Center in v Pentagon blizu Washingtona je bilo ubitih skoraj 3.000 ljudi. To grozodejstvo je bilo klasičen primer »propagande z dejanjem«: podoba dvojčkov, simbolov zahodnega kapitalizma, ki se rušita sama vase, se je v javno zavest vrezala bodisi kot emblematičen islamističnega terorja ali pa upora proti ameriški hegemoniji, odvisno od človekovega stališča. Toda na naslovnice je prišlo še na desetine drugih grozodejstev, za katera so ljudje okrivili fundamentaliste.

1. World Trade Center, 11. september.

Večino teh dejanj so pripisovali muslimanskim teroristom, za katere na splošno velja, da naj bi bila njihova sovražnost do Zahoda in še posebno do Združenih držav posledica njihovih fundamentalističnih pogledov. Čeprav versko spodbujeno nasilje še zdaleč ni prisotno izključno v islamu – atentate na kar tri predsednike vlade so izvedli judovski, sikhovski in hindujski ekstremisti –, je trenutno videti, kot da je prav islamski svet posebno nagnjen k takšnemu nasilju.

Na prvem mestu med konflikti, ki jih lahko pripišemo fundamentalistični brezkompromisnosti, je arabsko-izraelski spor, ki je še vedno najnevarnejše svetovno vrelišče. Za človeka, ki razmišlja racionalno, naj bo njegovo versko ozadje kakršnokoli že, bližnjevzhodna slepa ulica ponazarja brezno, v katerega fundamentalistična politika vodi svet. Monoteisti (večina judov, kristjanov in muslimanov) nemara sicer res častijo eno in isto transcendentno božstvo, najsi ga poznajo pod imenom Jehova, Trojica ali Alah (»Bog«, kot ga poznajo muslimani). Toda ko je vprašanje, kako razumeti Njegovo voljo ali namene, Njegovi samozvani sledilci vselej privzamejo nasprotna stališča. Za sekularnega nevernika ali za liberalnega vernika, ki goji kompleksen pogled na verski diskurz, mora biti bog fundamentalizma zlohoten, če ne že kar zloben bog, demonska moč, ki ji je v užitek, ko ljudi hujska druge proti drugim.

Verski fundamentalizem, kot ga na splošno razumemo, je postal izrazit vir konfliktov od poznih osemdesetih in zgodnjih devetdesetih let naprej, ko je bil zrušen berlinski zid in se je sesula Sovjetska zveza, s tem pa se je končala hladna vojna s svojimi spremljevalnimi pojavi v Aziji, Afriki in Latinski Ameriki. Krvni davek modernih verskih konfliktov oziroma konfliktov, ki vključujejo tudi vero, je velikanski. Nemara vseh teh konfliktov res ne moremo pripisati verskemu fundamentalizmu. Vlogo imajo tudi lokalni faktorji, kakršna sta etnična pripadnost in nacionalizem. Toda kot vir motivacije in identitete je

stare ideologije marksizma-leninizma, nacionalsocializma in protikolonializma kot poglobitni izziv svetovnemu redu, ki temelji na prevladujoči moči liberalnega kapitalističnega Zahoda, po vsem sodeč nadomestila prav religija. Enako kot so protislovja znotraj liberalizma (denimo med univerzalnimi človekovimi pravicami in imperialno trgovino) v obdobju po drugi svetovni vojni spodbudila nastanek protikolonialnih gibanj, so tudi najzgodnejši poganjki fundamentalizma (vsaj semantično, četudi je pojav sam že star) dozoreli v Združenih državah, v samem srcu kapitalističnega Zahoda.

Akademiki še vedno razpravljajo, ali je besedo na F primerno uporabljati v kontekstih izven njenega izvirnega protestantskega okolja. Islamski učenjaki argumentirajo, da so vsi muslimani, ki se držijo svojih verskih dolžnosti, zavezani nauku o nezmotljivosti svetih spisov, saj vsi verjamejo, da je Koran, sveto besedilo islama, neposredna božja Beseda, medtem ko je pri protestantih biblična nezmotljivost eden od znakov, ki ločuje fundamentaliste od liberalcev. Če so vsi verujoči muslimani v tem smislu besede fundamentalisti, potem je termin brez pomena, saj mu ne uspe razlikovati med trdim militantnežem, ki hoče islamizirati svojo družbo, in kvietistom, ki se politiki povsem izogiba. Višja kritika Biblije, ki temelji na natančnem preučevanju besedila in je bila izvorni vzrok protestantskega fundamentalističnega upora proti liberalizmu in modernizmu, je izzvala tradicionalno učenje, ko je denimo trdila, da ima Izaijeva knjiga več kot enega avtorja ali da avtor Pentatevha, prvih petih knjig Stare zaveze, ni Mojzes sam. Medtem pa višja kritika Korana, ki bi izzvala prepričanje, da je prav vsako besedo Korana Mohamedu po posredovanju angela Gabriela narekoval sam Bog, v muslimanskem svetu doslej ni igrala pomembnejše vloge, četudi se utegne to v prihodnje, ko se bodo literarnokritične teorije utrdile v islamskih akademskih krogih, še spremeniti. Večina islamskih fundamentalistov se dandanes zaposluje z drugačnimi problemi: kako strmoglaviti